

Dolda avsikter

---

1. Inledning

Under de senaste åren har avsiktsbegreppet stått i centrum för flera uppmärksammade rättsfall i Sverige:

1) I Klippanmålet var en av huvudfrågorna om två unga nynazister haft för avsikt att döda Patrick Nadji från Elfenbenskusten då de högg en kniv i hans bröst. Enligt egen utsago avsåg de två gärningsmännen bara att "prygla negern", vilket fick tingsrätten att döma de båda för grov misshandel och vållande till annans död. Hovrätten hade sedermera en annan uppfattning och ändrade brottsrubriceringen till mord.

2) I Stureplansmålet var frågeställningen densamma: hade, eller hade inte, de två gärningsmännen för avsikt att döda den vakt som tidigare avvisat dem från Sturecompagniet då de sköt honom utanför restaurangen? Gärningsmännen själva hävdade att de inte hade något sådant uppsåt, men rätten tyckte annorlunda och dömde därför för mord.

3) I TV-programserien *Döm själv* uppmärksammades i ett av avsnitten ett fall där en ung pappa, Rolf Bergstedt, i tingsrätten dömts till fem års fängelse för mordförsök på sin åttaåriga dotters våldtäktsman, Mikael Jönsson. I hovrätten diskuterades brottsrubriceringsfrågan med utgångspunkt från om Bergstedt verkligen haft för *avsikt* att döda Jönsson då han överföll denne i hans lägenhet en kort stund efter våldtäkten. Enligt Jönsson hade Bergstedt tvingat sig in i lägenheten i det att han skrikit "jag ska döda dig, din jävel!". Bergstedt, å sin sida, menade att han inte haft för avsikt att döda Jönsson, men tappat all självkontroll då han sett sin dotters blodiga trosor på Jönssons soffa. Hovrätten fann att det inte kunde bevisas att Bergstedt haft för avsikt att döda Jönsson, bland annat på den grund, som en av assessorerna påpekade "att det nästan är omöjligt att komma in i huvudet

på Bergstedt". Brottsrubricering blev misshandel med förmildrande omständigheter och domen sex månaders fängelse.

Eftersom avsiktsbegreppet är av avgörande betydelse i otaliga fall rörande rubriceringen av brott är det frapperande hur olika bedömningar olika domstolar gör av liknande, eller t o m identiska fall. Detta problem går givetvis delvis att härleda från det faktum att det i många (om än långt ifrån alla) brottsfall kan vara svårt att avgöra huruvida förövaren agerat avsiktligt, vårdslöst, oaktsamt, likgiltigt eller i affekt. Distinktionerna görs heller inte lättare av att brottslingen har goda skäl att dölja eventuella avsikter för att framstå i bättre dager. Emellertid tror jag inte att hela sanningen om den aktuella problematiken står att finna i sådana svårigheter: såvitt jag kan förstå leder nämligen också i hög grad vissa felaktiga filosofiska grundantaganden till den påtagliga och djupt olyckliga begreppsförvirringen. Dessa antaganden hänger samman med de epistemologiska svårigheter som hovrättsassessorn i det tredje fallet ovan uppmärksammade genom sin iakttagelse "att det nästan är omöjligt att komma in i huvudet på Bergstedt". Att vi inte har direkt tillgänglighet till andra människors tankar och känslor är förvisso i och för sig helt riktigt, men detta får inte förleda oss att tro, såsom jag tyvärr ofta tror är fallet i juridiken, att exempelvis avsikter är *fördolda* för alla utom dem som har dem eftersom de *egentligen är* ett slags "privata" mentala tillstånd. Ett sådant dualistiskt tänkande är nämligen inte bara filosofiskt förvirrande, utan försvårar också domstolarnas möjligheter att göra riktiga bedömningar, och därmed tillika deras försök att skipa rättvisa.¹

1 I *Intention, Agency & Criminal Liability – Philosophy of Action and the Criminal Law* (Oxford: Blackwell 1990), hävdar R A Duff att många jurister "antar ett dualistisk betraktelsesätt om medvetandet, där avsikter porträtteras som privata självstillstånd eller tilldragelser som måste härledas från det externa beteendet" (s 116), och exemplifierar detta genom en rad brittiska rättsfall, där dualismen är explicit uttryckt (se ss 28-29). Han påpekar också att det dualistiska perspektivet "har en uppenbar släktskap till den juridiska distinktionen mellan *actus reus* och *mens rea*: *actus reus* består, skulle vi kunna säga, i de 'externa element' av en förseelse som andra kan observera; *mens rea* i de 'interna' självstillstånd som man snarare måste sluta sig till" (s 117). Åtminstone i brittisk lag måste åklagaren bevisa att den svarande inte bara "utförde handlingar som hade sådana-och-sådana effekter, utan också handlade med den *mens rea* (...) som förseelserna i fråga kräver" (s 7, min översättning).

I den här artikeln ämnar jag först visa hur den dualistiska epistemologin är sammanvävd med vissa felaktiga antaganden beträffande språklig mening. Med hjälp av de anmärkningar som Ludwig Wittgenstein gjort om sk privata språk hoppas jag sedan kunna tillbakavisa den dualistiska bilden genom att uppmärksamma de orimliga antaganden som den vilar på. I gengäld kommer jag inte att erbjuda någon alternativ teori som förklarar vad avsikter eller andra "psykologiska tillstånd" är. Genom att bl.a. närmare betrakta vilken plats avsiktsbegreppet kan ha i de rättsfall jag redogjort för ovan tillbakavisar jag i stället själva idén att avsikter är ett slags tillstånd eller mentala fenomen.

Avsikter, kommer jag att hävda, är inte logiskt avskiljbara från människors handlande, eller, som R A Duff skriver: "intention is logically parasitic on action" (s 133). Detta innebär att människors avsikter visar sig i deras handlingar, vilket betyder att betraktaren i de flesta fall har lika stora möjligheter att bedöma om vissa handlingar är avsiktliga, som den handlande personen själv har. Handlingar är emellertid inte alltid entydiga vilket betyder att frågan om någon haft en viss avsikt inte alltid kan besvaras entydigt. I förlängningen innebär detta att bedömningen av huruvida en människa är klandervärd för vissa handlingar beror på hur vi betraktar handlingarna i fråga i ett större sammanhang. Frågan om huruvida vissa handlingsmoment var uppsåttliga, eller inte, kan utifrån ett sådant alldagligt betraktelsesätt förefalla mer eller mindre relevanta vid en bedömningen av situationen. Om mina argument är riktiga innebär de en omvärdering av avsiktsbegreppets roll i rättsskipningen.

2. De språkliga referensteorierna och dualismen

Tanken att psykologiska fenomen är mentala processer är nära förknippad med de språkteorier där det hävdas att ord refererar till fenomen i världen. De psykologiska orden betecknar enligt sådana teorier de mentala processer som orden står för. En sådan uppfattning förefaller vila på ett paradigmfall där ord lärs in från ett tredjepersonsperspektiv.² Paradigmfallet tjänar sedan som vägvisare för vår tolkning

² Såsom exempelvis Augustinus hävdar: "När de vuxna sade ett ord och samtidigt wände sig mot något föremål, märkte jag, att ljudet angaf den sak de wille beteckna. Detta framgick av kroppens rörelser, det naturspråk, som

av förstapersons-fall:

eftersom tredjepersons-fallet vilar på bevis, på uppmärksammandet av förnimbara drag hos den person det talas om (hans ord, handlingar eller uttryck), så överensstämmer det med uppfattningen om hur man lär sig språket, och innebär sålunda inget mysterium. Det är förstapersons-fallet som måste omtolkas på ett avgörande sätt för att få det att stämma: vi lär oss ord som 'tänka' eller 'tandvärk' i vårt eget fall, tänker man sig, genom att lära oss att uppmärksamma våra egna själstillstånd och själsliga processer genom introspektion.³

Det argument som anmäler sig är följande: vi *måste ha* olika slags *mentala entiteter*, som skiljer sig från fysiska entiteter så tillvida att de endast visar sig genom introspektion. I annat fall skulle vi inte *kunna ha* psykologiska begrepp. På så sätt är den metafysiska dualismen (tanken om mentala entiteter) en slutsats som med nödvändighet följer av den traditionella språkliga referensteorin. Men beroendet är dubbelsidigt vilket betyder att om dualismen visar sig falsk, så faller också den språkliga referensteorin ihop.⁴

I *Filosofiska undersökningar* argumenterar Wittgenstein i sina anmärkningar om privata språk att det inte går att föreställa sig ett privat språk med privata ord som refererar till privata förnimmelser. Denna uppfattning står i direkt motsatsförhållande till den språkliga referensteorin eftersom den, som vi sett, vilar på tanken att vi lär oss psykologiska ord genom introspektion. Den referensteoretiska uppfattningen innebär att alla upplevelser är privata, vilket i sin tur exempelvis be-

---

alla folk använda, när de med ansiktsuttryck och blickar, med åtbörder och ljud ge uttryck åt skilda sinnesrörelser, åt åstundan eller avsky. Genom att tidt och ofta höra orden i olika sammanhang förstod jag så småningom hvad för saker de betecknade och kunde nu, när jag want min mun wid dessa ljud, ge till känna mina önsknigar", i Augustinus, *Augustini bekännelser* (Stockholm: Webers förlag 1905), I:8.

3 Hertzberg, Lars, "Language, Philosophy and Natural History", i *The Limits of Experience* (Helsinki: Acta Philosophica Fennica 1994), s 70, min översättning.

4 Därför kan teorin om att ord refererar till ting och fenomen i världen inte heller ses som ett *bevis* för den metafysiska dualismen. Snarare är de två teorierna sammanflätade på ett sådant sätt att de speglar två sidor av samma mynt, vilket får det ovanstående argumentet att framstå som cirkulärt.

tyder att ”det vore (...) möjligt att anta – men inte att verifiera – att en del av mänskligheten har *en* förnimmelse av rött och en annan del en annan”,⁵ vilket kan betyda att ”ordet ’rött’ betecknar något vi alla känner och dessutom för var och en (...) refererar sig till något bara han känner” (§273). Detsamma skulle givetvis också gälla för en mängd andra ord, t ex: ”avsikter”, ”kärlek”, ”förväntningar”, ”vetande”, ”smärta”, ”äckel” eller vilka slags upplevelser som helst.

Wittgenstein uppmärksammar på vilket sätt det här betraktelsesättet är fullkomligt orimligt i den geniala §293 av *Undersökningarna*:

Om jag säger om mig själv att jag bara från mitt eget fall vet vad ordet ”smärta” betyder – måste jag inte också säga *detta* om de andra? Och hur kan jag då på ett så ansvarslost sätt generalisera det *enstaka* fallet?

Ja, var och en säger om sig själv att han bara från sig själv vet vad smärtor är! – Antag att var och en har en ask vari finns något vi kallar ”skalbagge”. – Då kunde det ju hända att alla hade olika saker i sina askar. Ja, man kunde tänka sig att dessa saker ständigt förändrade sig. – Men om nu dessa människors ord ”skalbagge” i alla fall hade en användning? – I så fall vore den inte användningen av beteckningen på ett ting. Tinget i asken tillhör över huvud taget inte språkspelet; inte en gång som ett *något*: ty asken kunde också vara tom. – Nej, detta ting i asken kan ’förkortas bort’; det upphäver sig självt vad det än är. Dvs: Om man konstruerar grammatiken för uttrycket för en förnimmelse efter mönstret ’föremål och beteckning’, då faller föremålet bort ur betraktelsen som irrelevant.

Så: (1) Om vi lärde oss psykologiska ord genom introspektion, skulle vi inte kunna förstå varandras psykologiska språk. Om exempelvis ordet ”avsikt” betecknade ett inre tillstånd, eller ett mentalt fenomen, som ingen annan än den som har det har tillgänglighet till skulle ingen kunna veta vad det där inre är för någonting. Vad någon kallar ”smärta” skulle under sådana förhållanden kunna vara vad någon annan kallar ”kärlek” o s v.

(2) Varje person som skulle försöka lära sig ord genom introspektion skulle de facto vara i samma situation som Wittgensteins dagboks-

⁵ Wittgenstein, Ludwig, *Filosofiska undersökningar* (Stockholm: Thales 1992), §272.

författare eftersom han skulle försöka hitta ord för sina privata förnimmelser, eller, vilket är att säga samma sak, förnimmelser som bara han själv har tillgång till. Det skulle bland annat innebära att han inte skulle ha några kriterier för att rättfärdiga en specifik användning av sina ord – vad än som skulle förefalla honom en riktig användning av ett ord skulle också vara en riktig användning av ordet i fråga. Om våra uttryckssätt verkligen fungerade på det sättet så skulle vi inte kunna tala om riktiga eller oriktiga användningar av psykologiska ord överhuvud taget, och sålunda heller inte om språklig mening.

De här logiska poängerna tycks egentligen bara konfirmera vad vi redan visste: att vi faktiskt inte betraktar något slags inre tillstånd för att kunna konfirmera vad känner eller tänker. Vi konsulterar inte vårt inre själsliv för att exempelvis avgöra om vi avser någonting snarare än bara önskar det. Absurditeten med en sådan idé framstår måhända klarare om vi beaktar hur problematiskt det skulle vara att *veta* något om idén var korrekt. Vetskap, enligt teorin, skulle ju vara ett mentalt tillstånd, varför vi så snart vi kommit till insikt om att vi t ex avser snarare än önskar något måste konfirmera med vårt inre att vad vi kommit fram till verkligen är en vetskap snarare än en gissning eller ren tro. Därefter skulle vi vara tvungna att kontrollera om vetskapen om att vi verkligen var i vetskap snarare än tro verkligen är vetskap osv.

3. Behaviourismen

De ovan skisserade argumenten mot såväl den metafysiska dualismen som den därmed förknippade epistemologiska introspektionismen antyder att vårt själsliv är sammanvävt med vårt beteende. Utifrån den utgångspunkten har behaviourismen lanserats som den teori som förklarar vad förnimmelser, tankar och känslor egentligen är. Behaviourism förekommer i många olika former, men en av huvudriktningarna företräds av B F Skinner, som menar att:

Bruket att leta inuti organismen för en förklaring av beteende har tenderat att fördunkla de variabler som är omedelbart tillgängliga för vetenskaplig analys. De här variablerna finns utanför organismen, i dess nära omgivningar och i dess naturliga historia.⁶

⁶ Citerat från Norman Malcolm, "Behaviourism as a Philosophy of Psy-

Enligt denna behaviouristiska skola måste vårt själsliv analyseras i termer av yttre beteendemönster och omständigheter, och inte genom introspektion eller genom studier av våra hjärnprocesser. Behaviouristen menar att det är genom att observera andra människor som vi tillägnar oss de psykologiska begreppen, och det tilltalande med denna tanke är givetvis att den tycks kunna förklara hur psykologiska begrepp kan få mening i ett offentligt språk.

Emellertid tycks teorin inte kunna ge en rimlig förklaring till hur bruket av psykologiska ord fungerar i förstapersons-fallet. Det förefaller exempelvis mycket märkligt att påstå att jag vet att jag har ont i huvudet eftersom jag har iakttagit mig själv gnugga tinningarna och äta Alvedon. I sådana fall skulle ju t o m andra kunna veta mer om mina känslor än vad jag själv gör. Skinner tillbakavisar emellertid en sådan slutsats å det bestämdaste:

Subjektet själv kan, naturligtvis, befinna sig i en fördelaktig position för att beskriva de här variablerna eftersom han har haft flerårig kontakt med sitt eget beteende. Men (hans) påstående är inte av denna anledning av en annan art än liknande påståenden som görs av andra som har observerat hans beteende vid färre tillfällen (s 98).

Denna förklaring gör dock knappast mycket klarare, eftersom det avgörande problemet förefaller vara antagandet att vi konstant observerar oss själva. I själva verket är vi ju i sinnesrörelse, *förnimmer saker eller har känslor*. Vidare ger vi inte alltid våra känslor, tankar o s v yttre uttryck, och vissa "själstillstånd", däribland exempelvis avsikter, kan inte förknippas med något specifikt beteendemönster. Om jag har för avsikt att åka till London är det i och för sig troligt att jag kommer att göra en del förberedelser inför resan, tala om den förestående resan eller uttrycka glädje eller oro inför den. Men att avse något är inte det samma som att bete sig så eftersom:

(1) Det inte föreligger några kausala förbindelser mellan mina avsikter och mitt beteende. Avsikter kan beskrivas som oöverlagda, onda eller nobla, men det betyder att det skulle vara dumdrigtigt, ont eller

---

chology", i *Thought and Knowledge* (Ithaca: Cornell U P 1977), s 92, min översättning.

nobelt att verkligen *göra* vad som avsetts. Om vi är glada eller oroliga inför något vi har för avsikt att göra så går inte glädjen eller oron att härleda från känslan av att ha avsikten, utan från det att vi funderar på vad vi ska göra.⁷

(2) Människor kan bete sig på olikartade sätt även om de har samma avsikt. Somliga som planerar att åka till London köper och läser resehandböcker om London, frågar om råd och tips från människor som har varit där, gör upp planer för vad de ska göra under vistelsen, bokar flygbiljetter och hotellrum i god tid o s v, medan andra tar första bästa plan dit och ordnar vad som behöver ordnas väl på plats.

(3) De steg som man eventuellt vidtar före sin resa kan heller inte beskrivas som avseende. Vi skulle exempelvis inte kunna säga att "jag gjorde en massa avseende att åka till London idag", oberoende av hur mycket möda vi lagt ned på våra förberedelser inför resan.⁸

(4) Vi skulle inte säga att en människa som har för avsikt att åka till London men vid en viss tidpunkt varken förbereder sig för resan, pratar om den eller känner någonting inför den för den skull inte längre avser att åka till London.

Eftersom avsikter inte behöver visa sig i vårt beteende skulle behaviouristen ha svårt att förklara hur vi kan uttrycka satser som "jag har för avsikt att gå och handla i eftermiddag", utan att vi först observerat något avsiktsbeteende hos oss själva. Det förefaller också svårt att tillägna sig tanken att vi, då vi observerar oss själva promenerande, inte kan avgöra huruvida vi bara är ute på en promenad, eller om vi är på väg för att handla eller göra något annat.

Som en summering kan vi konstatera att dualisten eller introspektionisten riktigt insisterar på, och behaviouristen felaktigt förnekar, att mänskligt handlande är mer än endast kroppslig rörelse; men att dualisten felaktigt hävdar, och behaviouristen riktigt förnekar, att detta "mer" är ett slags separat mental ingrediens.

4. "Vad är avsikter?"

Vad är då avsikter? Den till synes harmlösa frågan är, vill jag mena, själva roten till de filosofiska problemen. Den är nämligen formulerad

⁷ Se John F.M. Hunter, *Intending* (Halifax: Dalhousie U P 1978), ss 21-23.

⁸ Se Hunter, s 28.

på ett sådant sätt att svaret förväntas ge en förklaring till vad avsikter *egentligen* är för *någonting*. Och detta någonting måste, tycks det, antingen vara någonting inre eller yttre. Men frestelsen att tänka sig att avsikter *egentligen* är någonting märkligt och fördolt, t ex ett slags mentala fenomen, är en konsekvens av att finna sig fångad i en bild av hur saker och ting *måste* förhålla sig. I §295 noterar Wittgenstein: "när vi under filosoferandet blickar in i oss själva, så får vi ofta syn på en sådan bild. Formligen en bildlig framställning av vår grammatik. Inte fakta; utan liksom illustrerade tankesätt".

I det här fallet är bilden att avsikter är ett slags *fenomen* inte bara falsk, utan också fullständigt vilseledande. Den förleder oss nämligen lätt att tro att "att avse", liksom snarlika uttryck som betecknar mänskliga själstillstånd såsom "att sörja" eller "att vara skräckslagen", betyder något i stil med: att formulera en avsikt i ord, högt eller i sina tankar. Men, som Wittgenstein påpekar i §49 av *Zettel*, så skulle detta inte betyda detsamma som vårt "att avse". I *Filosofiska undersökningar* (§577) gör han en liknande poäng rörande förväntningar:

Vi säger "Jag väntar honom", när vi tror att han skall komma men hans kommande inte *upptar* oss. ("Jag väntar honom" betyder här "Jag skulle bli förvånad om han inte kommer" – och det kallar man inte beskrivning av ett själstillstånd.) Vi säger emellertid också "Jag väntar honom", när detta skall innebära: Jag väntar på honom. Vi skulle kunna tänka oss ett språk som i dessa fall konsekvent använde skilda verb. Och likaså mer än ett verb där vi talar om 'tro', 'hoppas', osv. Detta språks begrepp vore kanske mer lämpade för en förståelse av psykologin än vårt språks begrepp.

I analogi med denna anmärkning kan vi säga att vi kan ha avsikter även om de inte upptar våra tankar. Ja, i själva verket upptar de för det mesta inte våra tankar när vi har dem. Om någon kokar kaffe till sig själv är hon exempelvis knappast upptagen av tanken på att hon ska dricka det senare. Vad är det då som ändå får oss att säga att hon har avsikten att dricka det senare? Tja, till exempel att hon kan besvara en fråga som: "avser du att dricka det där själv?". Man kan också ha flera avsikter samtidigt: såsom att ha för avsikt att koka kaffe, att dricka det senare och att därefter gå på en promenad. Det är också fullt möjligt att ha alla de här avsikterna, utföra vad man avser, och under hela processen ha för avsikt att åka till London nästa vecka.

Att avsikter inte behöver uppta våra tankar trots att vi har dem antyder att de inte är själstillstånd. Själstillstånd *har* man nämligen inte; man *är* djupt sörjande eller slagen av skräck.

Människor kan ha ett oräkneligt antal trosuppfattningar, avsikter och förhoppningar på samma gång. (Faktum är att det inte är klart vad det skulle betyda att räkna upp dem alla.) Själstillstånd är annorlunda. De tenderar att ersätta varandra. Det finns så gott som aldrig plats i våra medvetanden för mer än ett.⁹

Själstillstånd måste, tycks det, finnas i tiden: d v s de existerar endast så länge som de upptar vårt medvetande. Därför har de vad Wittgenstein kallar "äka varaktighet". Så tillvida skiljer de sig från avsikter:

En avsikt är varken en känsla, ett humör, eller en förnimmelse eller föreställning. Den är inte ett medvetandetillstånd. Den har inte äka varaktighet.¹⁰

Vi har förnimmelser som smärta eller klåda periodvis; de kommer och går, och det är exempelvis inte möjligt att ha ont utan att känna det. Humör och känslor är snarlika, även om det finns skillnader också. En avsikt kan vi emellertid inte ha i perioder: om jag har för avsikt att åka till London så har jag det även då avsikten inte upptar mina tankar eller mitt medvetande. Jag kan vara i djup sömn, hypnotiserad, drogad eller djupt koncentrerad på någonting, men lika fullt ha för avsikt att åka till London. Avsikter är helt enkelt inte, i samma mening som t ex förnimmelser och känslor, tidsliga.

Att vi inte lyckas få grepp om vad avsikter egentligen är för någonting beror nu inte på tillkortakommanden i sökandet efter ett svar, utan, som jag tidigare nämnde, på att frågan om "vad avsikter är för *någonting*" är förknippad med en felaktig bild av hur saker och ting måste förhålla sig. Sanningen är nämligen att våra ord inte är väldefinierade och inte svarar mot några specifika fenomen. Detta är den bärande tanken i Wittgensteins senare filosofi, och uttrycks genom spelanalogin, med ungefär följande poäng. Liksom bollen har olik-

⁹ Lurie, Yuval, "Inner States", *Mind* 88 (1979), 241–257, 248–249, min översättning.

¹⁰ Wittgenstein, Ludwig, *Zettel* (Oxford: Blackwell 1990), §45, min översättning.

artade roller i olika spel har ett ord olikartade användningar i olika s k språkspel. Lika lite som vi kan ge en generell förklaring rörande bollens roll i spel, kan vi ge en generell definition av ett ord. Detta innebär inget mysterium: bollens olika roller framgår genom det bruk som görs av den i de olika spelen, och ord har sina olika betydelser i det mångfacetterade mänskliga samspelet (eller språkspelen). I enlighet med detta måste vi vid en undersökning av ords betydelser se till hur de de facto används i olika sammanhang. Genom att sedan jämföra de skiftande användningarna kan vi upptäcka ett komplicerat nät av likheter i både stort och smått. Likheter som Wittgenstein karaktäriserar som "familjelikheter".¹¹ Norman Malcolm har givit en träffande bild av detta tillvägagångssätt:

Från Wittgensteins perspektiv bör filosofin varken försöka att identifiera eller förklara medvetandets fenomen. Vad borde de då göra? Den borde *beskriva språket*. Den borde påminna oss om vad vi säger. Den borde påvisa hur vi verkligen använder psykologiska ord som förvirrar oss filosofiskt. Den här uppgiften kallas av Wittgenstein för att "beskriva grammatik".¹²

5. Avsiktens grammatik

Utifrån denna metodologiska utgångspunkt kan vi ge en klarare och mer uttömmande beskrivning av avsiktsbegreppets roll i de ovan nämnda rättsfallen. Låt oss börja med Klippanmålet: De två unga nynazisterna i Klippan uppmärksammar Patrick Nadji. Endast på den grund att han är svart bestämmer de sig för att "prygla negern". Själva beslutstagandet kan här tyckas vara detsamma som forman det av avsikten, vilken indikerar att avsikter är en form av beslut. Detta är emellertid inte fallet eftersom: "Vi kan ha för avsikt att ta ett beslut, föresätta oss att besluta, försöka besluta och lyckas eller misslyckas, men vi kan inte avse att avse, föresätta oss att avse eller misslyckas i detta företag."¹³ En person kan t ex ha för avsikt att sluta röka, men kan inte besluta sig för att börja hysa en sådan avsikt. Pojkarna har vidare en *vilja* att uppnå ett mål, vilket kan förefalla vara karaktäris-

11 Se *F.U.* §§ 66–67.

12 Malcolm, Norman, "Wittgenstein on the Nature of Mind", i *Thought and Knowledge* (Ithaca: Cornell U.P. 1977), 57. (min översättning)

13 Hunter, *Intending*, s 15, min översättning.

tiskt för avsikter, men inte behöver vara det: en person kan exempelvis ha för avsikt att gå till jobbet även om hon inte vill det, eller avse att besöka en otrevlig släkting utan önskan att göra det. Nynazisterna tror att de kan uppfylla sin önskan; de är två mot en och det finns inga vittnen. Det här är vanligtvis en viktig aspekt beträffande avsikter, och skiljer dem från exempelvis önskingar och förhoppningar. Det går inte att avse någonting som är omöjligt; inte heller att avse att göra något som befinner sig utanför min kontroll: jag kan inte t ex ha för avsikt att få högsta betyg på en universitetstentamen även om jag förstås kan avse att försöka det.

Pojkarna lyckas emellertid inte utföra vad de avsett, vilket, åtminstone enligt dem själva, var att misshandla (prygla) Nadji. Även om de insåg att det knivhugg de riktade mot honom kunde vara dödligt så var, om vi ska tro dem, själva dödandet *oavsiktligt*. Nadjis död kan därför betraktas som en oönskad sidoeffekt av deras handlingar. Nynazisternas "ursäkt" kan tyckas ihålig, men den visar lika fullt på ett intressant och centralt samband mellan avsiktlighet, ansvar och skuld. Detta kan tydliggöras genom ett annat exempel: om en läkare beslutar att utföra en operation som kan rädda livet på en dödligt sjuk patient trots att patienten kan dö som ett omedelbart resultat av operationen så skulle vi under normala omständigheter inte vilja påstå att läkaren, om patienten dog, avsiktligt dödade denne. Förutsatt att läkaren inte gjort några allvarliga misstag skulle vi heller inte beskylla henne för patientens död.

Vare sig i fallet med nynazisterna, eller med läkaren, skulle vi, utifrån de ovan givna beskrivningarna, säga att de berörda personerna agerat med *avsikten* att döda (alltså i juridiska termer med avsikten att mörda, alternativt dräpa). Lika fullt är de två fallen fullkomligt olika. En läkare har tränats till att ta vissa kalkylerade risker i sitt yrke. Samhället har givit henne detta tunga ansvar, och patienterna samtycker vanligtvis med detta förhållande: ibland kan de t o m själva vara med i beslutsfattandet. Läkarens intentioner är dessutom goda: hon agerar med avsikten att hjälpa patienten. I fallet med nynazisterna föreligger emellertid inga förmildrande omständigheter: de agerade beräknande, med rasistiska motiv, gentemot en person som under de givna omständigheterna var mer eller mindre försvarslös. Deras intentioner var onda, och det går knappast att förneka att de inte vetat vilka konsekvenser ett knivhugg kan få.

I båda fallen måste de inblandade svara för sina handlingar. Läkaren skulle avkrävas en förklaring på vilka grunder hon utfört den farliga operationen. Hon skulle kunna försvara sitt beslut genom att jämföra vilka chanser patienten haft utan en operation med vilka möjligheter operationen skulle kunna öppna. Under vissa omständigheterna skulle vi anse att läkaren tagit en orimlig risk, och genom denna bedömning hålla henne för ansvarig för patientens död. Ny-nazisterna skulle emellertid inte kunna framföra någon förklaring som skulle kunna rättfärdiga deras handlande. Av denna anledning kan vi hålla dem *ansvariga* för Nadjis död. Den är helt och hållet deras *skuld*. Denna nästan självklara slutsats vilar på: 1) det faktum att de måste ha vetat att det är bokstavligt talat livsfarligt att sticka knivar i människor, och 2) att detta är skäl nog att inte knivhugga någon. Att inse detta är också att inse att de dräpte Patrick Nadji.

6. Vårdslöshet och skuld

Låt oss nu se vilken roll avsiktbegreppet har i Stureplansmålet. Gärningsmännen menade att upprinnelsen till dödsskjutningarna var att de, eftersom de var invandrare, vägrades inträde till Sturecompagniet av en vakt. Detta gjorde dem indignerade och upprörda; de menade att de måste försvara sin ära genom att märka vakten. Eftersom vakten var en stor man ansåg de sig behöva ett vapen för att kunna utgöra ett hot mot honom. Följaktligen hämtade de ett vapen. Allt detta erkände de i rätten, som knappast ens kunnat komma på tanken att betvivla att de avsiktligt hämtat maskingeväret de sedermera brukade. Sådana saker inträffar helt enkelt inte slumpmässigt. Emellertid föreligger här tvetydigheter i fråga om *varför* de hämtade vapnet. Enligt sin egen berättelse avsåg de att använda det för att hota vakten – inte för att döda någon. Deras handlingar tycks dock tala ett annat språk, eftersom de de facto avfyrade vapnet och därmed inte bara dödade vakten, utan också en kvinna inne på nattklubben. Gärningsmännen förklarade detta faktum med att de handlat i plötsligt vredesmod, utan vett och sans. Även om gärningsmännen naturligtvis har all anledning att ljuga om ett eventuellt uppsåtligt mördande, så förefaller deras berättelse inte helt orimlig. Eftersom de var påverkade av droger och alkohol är det uppenbart att de inte kan ha tänkt särskilt klart. Därtill förefaller själva handlingarna tämligen oöverlagda och förvirrade: skjutandet sker ju inför hundratals vittnen och är allt annat än precis. Det finns egent-

ligen ingen som helst anledningen att tro att de haft för avsikt att döda eller skada någon annan än, möjligen, vakten.

Fallet skiljer sig på många sätt från ”pryglingen” av Patrick Nadj. Detta betyder emellertid inte att vi kan frångå gärningsmännen skuld i händelserna. Skyttens likgiltighet inför andra människors liv, hans ofattbara och grymma vårdslöshet och hans obefintliga självkontroll gör honom ansvarig för de två människornas död. Huruvida dödandet var uppsåtligt eller inte kan inte ändra på detta faktum.

7. *Dolda avsikter*

Om de Stureplansmördarnas berättelse är sann framstår det som mycket svårt att ge avsiktsbegreppen en plats i en beskrivning av händelserna. Frågan om mordet var uppsåtligt kan i så fall inte entydigt besvaras ens av gärningsmännen själva – ja, inte ens av skytten själv. De har helt enkelt ingen klar bild över varför de handlade som de handlade. På vissa sätt påminner därför omständigheterna omkring Stureplansmordet om det fall där Rolf Bergstedt misshandlar sin dotters våldtäktsman, Mikael Jönsson. Det kan förstås hända att Bergstedt, såsom Jönsson hävdar, skrikit att han ska döda Jönsson, men det skulle lika fullt kännas artificiellt att påstå att han *avsåg* att döda honom. Bergstedt handlar som en provocerad far i ett kaotiskt känslomässigt tillstånd, och avsiktsbegreppet tycks inte kunna ha någon plats i en begriplig beskrivning av situationen i fråga.

Man skulle mycket väl kunna föreställa sig att Bergstedt i efterhand skulle ångra misshandeln. Måhända skulle han betrakta sitt handlande som barbariskt. Kanske skulle han anklaga sig själv för att vara en ond människa benägen att kunna döda, i det att han påminner sig att han önskat livet av Jönsson. Men både han, och andra, skulle också kunna inta ett annat förhållningssätt till det inträffade. En vän, eller hans fru, skulle kunna påpeka att hans beteende var fullt naturligt och att han inte kan klandras för att önska Jönssons död. Man skulle till och med kunna hävda att det skulle ha varit moraliskt klandervärt att *inte* reagera med okontrollerad vrede.

Eftersom mänskliga handlingar kan sättas i olika meningssammanhang är inget av de här betraktelsesätten felaktigt. Det är heller inte omöjligt att ge olika, och på olika sätt riktiga, svar på frågor beträffande människors avsikter. Den tvetydigheten är, så att säga, en del av de språkspel vi kan spela med avsiktsbegreppet, vilket betyder att

möjligheten till tvivel rörande såväl mina egna som andras avsikter är öppen. Detta kan förefalla märkligt, men är det egentligen inte alls. Om vi skulle ha en annan åsikt än Bergstedt beträffande huruvida han hade för avsikt att döda Jönsson betyder det inte, såsom i en matematisk oenighet beträffande om $2+2$ är fyra eller fem, att den ena parten är oresonlig:

Vi skulle kunna säga: ovissheten beträffande våra omdömen om personer har att göra med frågan om vad det betyder att vara kvalificerad, eller okvalificerad, att göra omdömen. Det är, på sätt och vis, en ovisshet av ett andrahands-slag. Det finns knappast utrymme för en sådan andrahands ovisshet när vi diskuterar matematiska propositioner eller sakers färg.¹⁴

Detta är också anledningen till att Wittgenstein menade att "ovissheten är konstitutiv. Den är inte ett tillkortakommande"¹⁵, och ansåg att "säkerhetens art är språkspelets art".¹⁶ På sätt och vis påminner det sätt vi talar om avsikter, känslor och tankar om det sätt vi förhåller oss till konst och moral. Omdömen om böcker, filmer, moral och människor säger nämligen ofta mycket om den person som faller omdömena. Något neutralt perspektiv på frågor av den här sorten finns inte, och olika människor uppmärksammar olika aspekter på ett konstverk eller av en annan människa. I själva verket är vi, då vi faller omdömen om sådana saker, själva lika delaktiga i omdömet som de saker vi bedömer.¹⁷

14 Hertzberg, Lars, "The Kind of Certainty is the Kind of Language Game", i *The Limits of Experience*, s 142, min översättning. Det här kan jämföras med en anmärkning av Wittgenstein: "Utifrån samma bevis kan en person vara fullkomligt övertygad, och en annan inte. Av denna anledning utesluter vi inte någondera från samhället såsom varande otillräknelig eller oförmögen att göra omdömen" (*Remarks on the Philosophy of Psychology*, vol II, §685), min översättning.

15 Wittgenstein, Ludwig, *Remarks on the Philosophy of Psychology*, vol II (Oxford: Blackwell 1990) §657. (min översättning)

16 *F.U.*, IIxi, 258.

17 Se Hertzberg, "The Kind of Certainty is the Kind of Language Game".

8. Avsikt och handling

Betraktelserna av rättsfallen visar, bland annat, på den nära (man skulle t o m kunna säga den logiskt nödvändiga) förbindelsen mellan en människas avsikter och hennes handlingar. De avsikter vi har är s a s en del av de handlingar vi utför, och de större sammanhang som dessa handlingar är en del av.

Slutsatser (beträffande vad än aktör avser) görs varken på basen av färglösa kroppsliga rörelser eller från innehållet i en fördold mental värld till vilken bara aktören har direkt tillgänglighet; de görs på basen av handlingar, eller aspekter av handlingar, som vi observerar, i de större meningssammanhang av vilka de är en del. Att diskutera en aktörs avsikter är att begripa sammanhanget mellan hennes handlingar och deras sammanhang.¹⁸

För att en handling ska kunna ges en rättvisande beskrivning krävs en betraktelse där man ser till "handlingarna av en mängd av människor, såsom de alla är sammanflätade. Inte vad *en* människa gör *nu*, utan hela virrvarret (...), och det avgör våra omdömen, våra begrepp, och våra reaktioner".¹⁹ Att söka denna djupare förståelse av det mänskliga samspelet förutsätter den förståelse av det mänskliga livet som nästan alla människor besitter genom det blotta faktum att de själva är människor. Att förstå andra människor är därför inte en fråga om att lösa kniviga epistemologiska problem utan snarare om att försöka sätta sig in andra människors situation. Ibland kan vi, hur än goda människokännare vi än är, få saker om bakfoten: det kan bero på att vi helt enkelt inte kan förstå en annan person, att vi missförstår henne, eller att hon medvetet förleder oss. Men våra tillkortakommanden beror inte på att andras själsliv är definitivt fördolt för oss, utan på att vi inte vet tillräckligt om en viss person, eller inte tillräckligt väl känner bakgrunden till hennes handlande.

Detta innebär att brotten i exemplen ovan inte kan beskrivas med mindre än en betraktelse av de förhållanden som ledde till de kriminella handlingarna, relationen mellan de agerande parterna, deras karaktärsegenskaper och deras gemensamma och personliga historia.

¹⁸ Duff, 131. (min översättning)

¹⁹ Wittgenstein, Ludwig, *Remarks on the Philosophy of Psychology*, vol II, §627.

En sådan betraktelse avgör inte bara hur vi reagerar inför det inträffade, utan också vilka begrepp som är relevanta när vi fäller våra omdömen om respektive fall. Detta är att vända upp och ned på det juridiska betraktelsesättet, vilket ju består i att bestämma vad för sorts brott det varit frågan om utifrån den allena avgörande distinktionen beträffande gärningsmannens uppsåt. Såsom jag försökt att visa är detta inte alls tillfredsställande. I Klippanmålet visar mördarnas rasistiska motiv och uttalade uppsåt att gå och ”prygla negern” att deras handlingar inte bara är cyniska och ondsinta, utan också beräknande. Denna helhetsbedömning ger vid handen att de gjort sig skyldiga till dråp. Bedömningen av Stureplansmorden förefaller heller inte bero på vad skytten tänkt eller avsett i skjutögonblicket, utan på hur vi ska betrakta hans fullständiga brist på självkontroll och hans likgiltighet inför andra mänslikors liv. I misshandelsfallet Bergstedt/Jönsson, slutligen, kan givetvis Bergstedts handlingar inte betraktas utan hänsyn till vad som var upprinnelsen till dem. Att över huvud taget fråga sig vilka eventuella avsikter Bergstedt kan tänkas haft betyder att situationen missförstås: det borde ju vara uppenbart att han befinner sig i ett känslomässigt kaos i vilket avsiktsbegreppet är fullständigt irrelevant.

Med detta vill jag absolut inte påstå att avsiktsbegreppet är irrelevant i alla bedömningar av rättsfall. Tvärtom håller jag med om att avsiktligt utförda brott bör bedömas betydligt strängare än brott utförda i affekt eller händelser som inträffat till följd av någons vårdslöshet. Det problem jag vill uppmärksamma är i stället att det förefaller felaktigt att brottsrubriceringen av allvarliga brott uteslutande ska vila på en bedömning av om handlingarna varit, eller inte varit, uppsåtliga. Problemet i fråga består delvis i det faktum att en sådan distinktion inte alltid kan göras, och delvis i det att brottet utifrån ett sådant perspektiv betraktas alltför endimensionellt. För att en rättvis bedömning av vad någon har gjort ska kunna göras måste nämligen omständigheterna bakom händelsen, fakta om de inblandade personerna och distinktioner mellan begrepp som ansvarighet, vårdslöshet, motiv, uppsåt o s v vägas in. Jag vill inte påstå att detta är enkelt, men det borde vara domstolarnas skyldighet i ett rättssamhälle.